

Hegel o francuskoj revoluciji

G. Planty Bonjour

Sveučilište u Poitiersu, Francuska

Sažetak

U radu se prikazuje Hegelov odnos spram uzroka i rezultata francuske revolucije: Hegel nalazi dvije vrste uzroka: intelektualne prirode (filozofija) i ekonomsko-pravne (socijalne nejednakosti). Hegelov odnos spram francuske revolucije nije jednoznačan. On se ne slaže u potpunosti s načelom slobode (iz prve faze revolucije), a revolucionarni teror dopušta kao sredstvo uspostave novog političkog poretka.

Problem prirode francuske revolucije izvanredno su postavila dva podjednako slavna teksta. Jedan nam dolazi iz Predavanja o filozofiji svjetske povijesti, gdje Hegel svečano i s ponešto pretjeranom rječitošću, kakvu rijetko kod njega nalazimo, objavljuje:

»Otkada je sunca na nebu i planeta koji se oko njega vrte, čovjek se nije postavio na glavu, na misli i po njima stvorio stvarnost. Anaksagora je prvi rekao da $\nu\sigma\tilde{\nu}\varsigma$ upravlja svijetom; no čovjek je tek sada došao do spoznaje da bi misao trebala upravljati duhovnom stvarnošću. Bio je to, dakle, veličanstveni izlazak sunca i sva misleća bića slavila su to doba«.¹

Drugi tekst, onaj iz *Fenomenologije duha*, mogao je isto tako napisati i pjesnikar Burke, taj neumoljivi neprijatelj francuske revolucije, čija su *Razmišljanja o revoluciji u Francuskoj* bila upravo prevedena na njemački. O teroru, završnici francuske revolucije, Hegel je izjavio:

»Jedino djelo i čin opće slobode jest, dakle, smrt ili, točnije, smrt koja nema nikakav unutrašnji dom, koja ne ispunjava ništa, jer ono što je zanijekano, to je besadržajna točka apsolutno slobodnog Ja. To je, dakle, najhladnija i najprostija smrt koja nema više značaja od otkidanja glave kupusa ili gutanja vode«.²

¹ Hegel, *Leçons sur l'histoire mondiale*, str. 926.

² Hegel, *Phénoménologie de l'Esprit*, éd. Hoffmeister, str. 418—419; tr. française, t. II, str. 136.

Da li je zapravo francuska revolucija bila samo veličanstveni izlazak sunca koje je na zalazu obasjalo polja puna razvalina i mrtvih? Pitanje je važno jer pokreće problem Hegelova viđenja revolucije. U isto vrijeme, to pitanje je i neugodno budući da se povjesničari još nisu uspjeli složiti.

Odgovor koji se nudi uvelike ovisi o općem razumijevanju Hegelove filozofije politike. Oni koji, poput R. Hayma, smatraju da je Hegel u Berlinu postao gorljivi pobornik restauracije, podržat će tezu da Hegel osuđuje francusku revoluciju. U poznim godinama Hegel ne dijeli mišljenje mladoga studenta Tibingenške zaklade. Kao mladić bio je vatreni pristaša francuske revolucije. Da li je moguće da je, kako pričaju, zasadio stablo slobode; da li je posjećivao klub jakobinaca u Tübingenu?

Haym je mišljenja da je Hegelova naklonost francuskoj revoluciji bila samo posljedica mladalačkog zanosa koji je brzo splasnuo³. Treba priznati da se Haym mogao oslanjati na činjenice koje su ispravno utvrdili historičari. U Njemačkoj su brojni intelektualci koji su s početka pozdravljali revoluciju uskoro postali ogorčeni zbog nasilja koje su vršili članovi Konventa, sankiloti i članovi Komiteta nacionalnog spasa. Dok su Kant i Förster ostali vjerni revoluciji, Schiller će se, postavši građaninom 1792, radije posvetiti pisanju svojih estetičkih teorija. Görres i Guillaume von Humbold izjasnit će se kao neprijatelji. Slučaj jakobinca Fichtea isuviše je poznat da bismo ga ovdje spominjali, A Hölderlin, koji je od svoje sestre tražio da se moli za pobjedu Francuske, zemlje čovjekovih prava, napisat će uskoro svoju odu — Germaniji!

Možemo li na isti način objasniti Hegelov slučaj? Je li dovoljno reći da je Hegel, nakon što je bio pobornik revolucije, postao njen deklarirani neprijatelj? Ne dijelimo takvo mišljenje budući da nam se stvarnost čini daleko složenijom. Prije nego što otpočnemo traganje za solucijom, nameće nam se potreba za metodološkim preciziranjem. Hegel je pisao političke studije o aktualnim problemima: *Rasprave zemaljsko-staleške skupštine kraljevine Wirtemberg, 1815, 1816, Engleski Reformbill* — stotine stranica gdje se usuđuje začeti u vrlo precizne detalje. No, koji su to tekstovi na koje se možemo osloniti ako želimo izložiti Hegelov stav o francuskoj revoluciji? Nameću nam se dva bitna, iako kratka, odlomka: jedan od svega devet stranica iz *Fenomenologije duha* i drugi, od nešto više od dvanaest stranica, iz *Predavanja o filozofiji svjetske povijesti*. Ukupno dvadesetak stranica. Treba se još prisjetiti da *Fenomenologija duha*, nije historiografsko djelo te da pojave koje u njemu figuriraju često imaju više teorijsku nego stvarnu, povijesnu vrijednost. Što se pak *Predavanja* tiče, koja je inače objavio sam Hegel, tu nam se otkriva, kako to i naslov kaže, spekulativna interpretacija povijesti, što nam govori s koliko se opreznosti moramo upuštati u takovu studiju. Pošteno bi ipak bilo priznati da nije osobito razborito donositi definitivan sud o ovom problemu. Vrlo često smo prisiljeni u drugim Hegelovim djelima tražiti materijal da bismo poduprli ovu argumentaciju. Tko nam može reći da bi Hegel »rekonstruirao« francusku revoluciju onako kako se mi to spremamo učiniti?

Metodološki se ograđivši, lako ćemo prihvatiti način čitanja kojeg su slijedili Rosenkranz i Gans, i koji se nastavlja sve do Lukácsa i J. Rittera. Prema mišljenju tih autora, Hegelov način razmišljanja nije se puno mijenjao od

³ R. Haym, *Hegel und seine Zeit*, str. 33.

Jene do Berlina, odnosno od *Fenomenologije duha* do *Predavanja iz filozofije svjetske povijesti*. Izostavljamo ovdje, dakle, najdelikatnije, ali manje bitno pitanje: mladog Hegela. Neprijeporno je da je mladenački zanos nakon Jene ustupio mjesto razboritijem mišljenju. Nešto podrobnija studija, namijenjena samo uskim stručnjacima, imala bi za zadatak odrediti je li Hegel bio vatreniji pobornik ideja revolucije za vrijeme svog boravka u Tübingenu i Bernu ili u Frankfurtu. Od Diltheyja postoji izvjesno slaganje da se u prvi plan stavljaju boravci u Tübingenu i Bernu. Smatralo se, naime, da je od 1793. režim terora morao uzdržati Hegelovo uvjerenje. Međutim, Pöggeler je nedavno pobio tu tezu tvrdnjom da je Hegel bio najveći entuzijast dok je boravio u Francuskoj. Jedan od razloga koje predlaže jest činjenica da je za vrijeme terora bila potrebna jaka unutarnja vjera u revoluciju da se ne bi prepuštilo očajanju. Ovdje ćemo se radije uzdržati od donošenja suda o ovom predmetu koji je uglavnom manje važan u odnosu na glavnu temu, a to je Hegelovo mišljenje o značenju francuske revolucije. Hegel se prema tom velikom povijesnom događaju odnosi kao čovjek slobodna duha koji ima pravo lučiti loše od dobrog. Tako prvo predlaže analizu uzroka koji opravdavaju pozitivnu stranu revolucionarnog čina, a zatim nastoji objasniti zašto se revolucija nije mogla održati. Na kraju, posebno mjesto ostavlja analizi razdoblja terora.

I. »Prekrasni izlazak sunca«

Ove godine slavimo 200. godišnjicu francuske revolucije. I Hegel je 14. srpnja svake godine otvarao bocu »Bordeauxa« da bi se spomenuo pada Bastille. Zapitajmo se, za početak, kakvo je mjesto Hegel dao revoluciji općenito u povijesnom razvoju da ne bismo pogrešno procijenili njegov sud o francuskoj revoluciji. Uzrok revolucije nije teško razumjeti. Znamo da u vremenu čovjekov duh ne miruje te da je dovoljno da se odgovorni političari oglušne ili suprotstave idejama novog doba pa da dođe do izbijanja revolucije:

»Obrazovanje duha bez ravnopravnog obrazovanja institucija, tako da ono dolazi u protivurječje s ovim, izraz je ne samo nespokojsva nego i revolucije.«⁴

Revolucija je uvijek rezultat sukoba između zastarjelog društvenog stanja i odbijanja političke vlasti da se lati potrebnih promjena. Kada vlast ne može udovoljiti zahtjevima svojeg doba, društvu prijeti revolucija. Vidimo u kojem je posebnom smislu dopušteno reći da Hegel revoluciju smatra nužnom. Govoreći preciznim filozofskim rječnikom, ovdje se radi o hipotetskoj a nikako o apsolutnoj nužnosti. Ako se, na nesreću, vlast oglušni na ispravne zahtjeve epohe, doći će, kako kaže Hegel na kraju *Engleskog Reformbilla*, »umjesto reforme do revolucije«. Vidimo, dakle, da je čitav Hegelov politički trud bio poštediti svoju zemlju upoznavanja s revolucijom, o čemu svjedoči njegova *Rasprava o Würtemberškim staležima godine 1815 i 1816*.

⁴ Hegel, *Die Philosophie des Rechts. Die Mitschriften Wannemann*, éd. Ilting, § 146, str. 173.

⁵ Hegel, *Reformbill*, éd. Suhrkamp, XI, str. 128.

Upravo zato iznenađuju nas neka viđenja koja u Hegelu vide teoretičara revolucije. Nastojeći se, bez sumnje, što bolje suprotstaviti Haymovoju interpretaciji, koja Hegela drži pruskim filozofom restauracije, J. Ritter odlazi u drugu krajnost kada kaže:

»Njegova filozofija ostaje, precizno govoreći, filozofija revolucije u smislu da iz nje proizlazi i od nje živi do kraja. Ne postoji ništa u Hegelovu duhovnom razvoju što bi njegovu filozofiju karakteriziralo više od tog pozitivnog odnosa prema revoluciji«.⁶

J. Habermas usvaja nešto nijansiraniiji stav, no koji još uvijek precjenjuje značaj revolucije u Hegelovu političkom sistemu. On tvrdi da:

»Hegel slavi revoluciju zato jer je se pribojava: Hegel uzdiše revoluciju na princip filozofije imajući u vidu jednu filozofiju koja, kao takva, prevazilazi revoluciju«.⁷

Ove pretjerane tvrdnje morale su izazvati reakcije. Tako će H.-K. Ilting, savjesni izdavač različitih dijelova *Grundlinien der Philosophie des Rechts*, žučno protestirati:

»Činjenica da je Hegelova *Filozofija prava* zapravo filozofija revolucije je, naravno, groteskna zabluda. Nedvojbeno je, međutim, njezina opcija u korist politike reformi, odnosno 'usavršavanja zakona i institucija'«.⁸

Ova ispravka koja se odnosi na politički značaj revolucije, potrebna je prije no što se pristupi ispitivanju Hegelova stava prema takvoj revoluciji kao što je bila francuska.

Godine 1789. sazreli su svi uvjeti za izbijanje revolucije u Francuskoj. Pojavile su se bitno nove ideje, no vlast ne čini nikakve reforme. Nećemo isuviše pojednostaviti stvari ako kažemo da Hegel uzroke francuske revolucije dijeli na dva tipa: na uzroke intelektualne prirode i na uzroke ekonomsko-pravne prirode. Prvi se odnose više na građanina, drugi na buržuja. Francuska revolucija nije banalna prigoda u povijesnom razvoju, a nije ni poput Glorious revolution u Engleskoj samo nacionalni događaj. Revolucija 1789. imala je odjek koji je uvelike prerastao granice Francuske jer je pridonio nastanku radikalnih promjena u susjednim zemljama te je u sebi već nosila nestanak »Heiliges römisches Reich deutscher Nation«. Hegel ovako završava svoje izlaganje:

»No francusku revoluciju treba smatrati svjetskim historijskim događajem, što ona zbog svog sadržaja i jest... Što se tiče njenog širenja izvan granica Francuske, gotovo sve moderne države osvajački su dosegle isti princip...«.⁹

⁶ J. Ritter, *Hegel und die französische Revolution*, str. 40.

⁷ J. Habermas, *Hegels Kritik des französischen Revolution*, in *Theorie und Praxis*, éd. Suhrkamp, str. 128.

⁸ K.H. Ilting, *Erläuterungen zu Hegel, Die Philosophie des Rechts, Die Mitschriften...*, str. 342.

⁹ Hegel, *Leçons...*, str. 931.

Veličinu ove revolucije Hegel vidi u činjenici da je ona kći filozofije:

»Kaže se da je francuska revolucija proizišla iz filozofije te se nije bez razloga filozofiju proglasilo svjetskom mudrošću jer ona nije samo istina o i za sebe kao čista bitnost, već i stoga što je istina koja je živuća svijetu.«¹⁰

Čovjek se više ne zadovoljava snovima o politički boljem svijetu jer su sada, zahvaljujući francuskoj revoluciji, plemenite ideje prosvjetiteljstva postale politički realitet za narode. Ove velike plemenite ideje pripadaju naročito Kantu i Rousseau i u suštini se svode na ideju slobode. Sasvim je sigurno da je u jednom smislu pojam slobode vrlo stara ideja. Hegel voli reći da je to bilo veliko otkriće kršćanstva čije je evanđelje propovijedalo dignitet osobe:

»Ima već 1500 godina kako se, zahvaljujući kršćanstvu, sloboda osobe počela razvijati.«¹¹

Ali, u jednom drugom smislu, ideja slobode je posve nova; čak bi se moglo reći da je upravo nedavno otkrivena. Govoreći o subjektivnoj slobodi, slobodi građanina, Hegel kaže:

»Pravo posebnosti subjekta da nađe svoje zadovoljenje ili, što je isto, pravo subjektivne slobode čini čvor i središnju točku koja antiku razlikuje od modernog doba.«¹²

Bez načela slobode osobe revolucionari i ne bi bili mogli ispisati čuvenu *Deklaraciju o pravima čovjeka i građanina* te je realizirati kroz važan niz zakona. Čim smo dokučili veličinu čovjekova bića, zapravo je i nemoguće dalje zadržati staro pravo. Revolucionari su, dakle, morali izjaviti »da se ljudi rađaju i ostaju slobodni s jednakim pravima«, morali su protestantima i Židovima dati ista prava kao i drugima te su morali ukinuti svako ropstvo. Hegel eksplicitno iskazuje svoje potpuno slaganje sa svim glavnim odlukama francuske revolucije:

»Velikom treba smatrati činjenicu da se danas čovjek kao takav smatra nosiocem prava koja njegovo biće čine superiornim njegovom *statusu*. Kod Izraelaca prava su imali samo Hebrejci; kod Grka samo slobodni Grci; kod Rimljana samo Rimljani, a prava su imali ne zbog svojih ljudskih kvaliteta već zato što su bili Hebrejci, Grci i Rimljani. No danas su kao izvor prava na snazi univerzalni principi i tako je u ovom svijetu započelo jedno novo doba.«¹³

Francuska je revolucija stoga mogla samo gnusnim smatrati stari ekonomsko-pravni poredak koji je počivao na socijalnoj nejednakosti. Hegel posve, i bez

¹⁰ Hegel, *Leçons...*, str. 124.

¹¹ Hegel, *Principes de la philosophie du droit*, § 62 Rem.

¹² Hegel, *ib.*, § 124 Rem.

¹³ Hegel, *Rechts philosophie*, éd. Ilting, III, 98.

imalo zadržke, opravdava francusku revoluciju što je srušila stari režim jer ovaj više nije odgovarao novoj situaciji ekonomske epohe. Kao veliki čitalac francuskih novina bio je dobro informiran. Vjerno će prenijeti prigovore koji su bili izneseni u »Cahiers de doléances«. Uvjeren je kako je situacija u Francuskoj te 1789. žalosna. Piše Zellmanu:

»Francuski narod je oslobođen mnogih institucija koje je čovjekov duh, izašavši iz svog djetinjstva, prerastao i koje su ga pritiskale poput teških, apsurdnih okova...«¹⁴

Tako francuska revolucija izgleda kao poprište sukoba različitih društvenih klasa: ona je bila »borba klasa« (ako ovom terminu ne bismo odredili smisao kakav mu daje Marx). Hegel žali što je ukidanje privilegija naišlo na veliki otpor

»Privatni su pojedinci protestirali, a u Francuskoj su iseljenici željeli povratiti svoje privilegije.«¹⁵

budući da su one bile posve neopravdane. Hegel stvara tako crnu sliku o našoj zemlji, da je suvremeni historičari smatraju pretjeranom:

»Opće stanje u Francuskoj tog doba odaje sliku nečuvene korupcije. Bio je to nerazmrsiv skup privilegija što se suprotstavljao zdravom razumu; bezumno stanje koje je karakterizirala isto tako i velika pokvarenost običaja i duha — jedno kraljevstvo nepravde.«¹⁶

No, ne samo da je narod bio ugnjetavan, nego ni porezi koji su bili plod njegova znoja (Schweisse des Volkes) nisu osobito služili dobrom funkcioniranju države: rasipani su da bi se udovoljilo hirovima plemstva i klera. Revolucija je, dakle, srušila jedan truli poredak i Hegel je ovako odobrava:

»U naše doba učinjen je korak u realizaciji racionalne države, što se nije desilo već hiljadu godina.«¹⁷

Oni koji poput Poppera optužuju Hegla da je bio filozof restauracije i neprijatelj općih sloboda, kao da nisu uzimali u obzir tekstove koje smo upravo naveli. Očito je da je Hegel savršeno dobro razumio legitimnost francuske revolucije. No, isto je tako točno da nije u potpunosti opravdavao njeno političko djelo.

¹⁴ Hegel, *Lettres à Zellmann du 23 janvier 1807* (Brief I, 138).

¹⁵ Hegel, *Die Philosophie des Rechts*. Der Mitschrift von P. Wannenmann, § 125, éd. Ilting, str. 147.

¹⁶ Hegel, *Leçons . . .*, str. 925.

¹⁷ Hegel, *Die Philosophie des Rechts . . .*, § 125, str. 147.

II. Hegel kritizira francusku revoluciju

Važnost koja se pridaje tekstu o razdoblju Velikog terora u *Fenomenologiji duha* uvjerila je na kraju da se Hegel posve slagao i opravdavao prvi period francuske revolucije te da joj se suprotstavio tek u posebnom trenutku kakav je bio razdoblje terora, što bi značilo da je Hegel u potpunosti prihvatio ideale iz godine 1789, a da je kritizirao samo činjenicu da revolucija nije ostala vjerna vlastitim načelima u trenutku stvaranja Komiteta javnog spasa. Sasvim je sigurno da razdoblje terora predstavlja unutar problema revolucije u cjelini specifičan problem, no iz toga ne bi trebalo, kao što se to inače radi, zaključiti da se Hegel suprotstavljao isključivo tom razdoblju francuske revolucije. Moje je mišljenje da oni koji usvoje takav stav mogu posve pogrešno protumačiti Hegelov sud i na neki način potcijeniti njegovo suprotstavljanje francuskoj revoluciji. Smatram, i mislim da to mogu i pokazati, da se Hegel ne zadovoljava samo kritikom razdoblja terora; on se ne slaže ni sa samim načelom francuske revolucije, a kritički sud što ga o njoj stvara nije jednostavan.

Tako je J. Hyppolite smatrao, i ja ga ovdje citiram, da »Hegelova misao nije ništa manje nejasna.«¹⁸ Ona je, ipak, prije složena nego nejasna, i da bismo je posve razumjeli, trebamo se prisjetiti da Hegel nije, kao što je to bio Kant, filozof koji se zadovoljavao razmatranjem apstraktnih principa, već je, naprotiv, smatrao je da je bitni trenutak upravo konkretno ostvarenje tih principa. On se, dakle, ne zadovoljava, poput Kanta ili Fichtea, *geslom* »sloboda—jednakost«¹⁹ već nastoji prozrijeti sadržaj koji kriju te riječi. Tako otkriva da su načela iz 1789, misleći pritom na one iz *Deklaracije o pravima čovjeka i građanina*, načela koje proizvodi um i da su često samo u dalekoj vezi s ekonomskim, socijalnim i političkim realitetom u Francuskoj. Zapis o »prekrasnom izlasku sunca«²⁰ treba stoga čitati pažljivo i kritički. Često se zaboravlja primijetiti da je Hegel rekao kako se čovjek postavio glavom nadolje i poželio stvoriti stvarnost prema svojoj misli. Međutim, ako se za Hegela istina ne pomalja oboruzana iz Jupiterove glave, ona jednako tako ne izlazi iz čovjekove glave, pa makar taj čovjek bio revolucionar. Hegel je filozof konkretnog koji dobro zna koliko su opasne i najljepše apstrakcije:

»Došavši do vlasti, te apstrakcije bile su jednim dijelom uzrok nečuvenog događaja kakav se nije desio od postanka ljudske vrste: početi sve iz početka, a priori, i iz ljudske misli, stvaranje velike, instinske države izvrćući pri tom sve što je do sada stvoreno i stečeno te jednostavno htjeti sve sazdati na temelju neke tobožnje racionalnosti. Međutim, budući da se radilo o apstrakcijama lišenih ideja, ovaj pokušaj se okrenuo u najstravičniji i najokrutniji događaj.«¹⁹

Podržavana je i teza da je Hegel mislio da greške francuske revolucije nisu proizašle iz pogrešnih načela, već iz želje da se ova neposredno ostvaruju. To

¹⁸ J. Hyppolite, *Genèse et structure de la Phénoménologie de l'Esprit*, t. II, str. 441.

¹⁹ Hegel, *Principes de la philosophie du droit*, § 258 Rem.

mi se mišljenje, međutim, ne čini točnim. Revolucija iz 1789. nije propala uslijed užurbane provedbe programa transformacije društva, već zato što je politički pokušala provesti svoje apstraktno načelo slobode pojedinca po uzoru na pojam »društvenog ugovora«, koji je sam izvor arbitrarnog:

»Ideja da je država društveni ugovor između pojedinaca isto je tako imala velikog utjecaja na francusku revoluciju. Mislilo se da organizirati jedan narod ovisi o želji pojedinaca.«²⁰

Pojam društvenog ugovora apstraktan je koliko i pojmovi slobode i jednakosti. Revolucija je i upala u nerazmrsive teškoće jer ga je pokušala primijeniti. Upravo je kod problema ustava Hegel postao svjestan radikalnog zastranjenja i nemoći francuske revolucije. Vidjeli smo, međutim, da Hegel nije, poput Burkea, protivnik svake socijalne i političke preobrazbe. Naprotiv, on želi potpuno ukidanje apsolutne monarhije. No, ukoliko se slaže s opatom Sicyésum o nužnosti postojanja jednog ustava, on se protivi teorijama koje je francuska Konstituanta dala odobriti od strane zakonodavne skupštine i Konventa. Neuspjeh ustava iz rujna 1791. i lipnja 1793. lako se može objasniti. Nestankom triju staleža te ukidanjem pravnih struktura starog režima nestale su i sve mogućnosti posredovanja između pojedinaca i države. Bio je to važan podvig i Hegel je bio prvi koji je to uvidio. No on je bio i potencijalno opasan jer je vodio potpunoj izolaciji pojedinaca međusobno. Francuska je revolucija bivše podanike starog režima učinila slobodnim građanima i u tome je njezina veličina. No revolucijom je na kraju buržuj apsorbiran u građanina i u tome je bila njezina nesreća. Nije dovoljno samo potlačene osloboditi njihova stoljetnog jarma, uništiti sva udruženja i načine organiziranja kao što su cehovi i društvene klase — treba također organizirati život građanskog društva. No francuska je revolucija za takvo što bila nesposobna budući da je vjerovala da je društveni ugovor dovoljan da ujedini prohtjeve pojedinaca s prohtjevom većine. Povijesno iskustvo pokazalo je da se umjesto harmonično organizirane države dobija skup pojedinaca koji su u neprestanom međusobnom sukobu.

Rado bismo ovdje proširili donekle ova razmišljanja o općem uređenju države. Najpogubnija greška, koja je bila u korijenu svih zastranjenja francuske revolucije, bio je taj nečuvani zahtjev da se sve uspostavi oslanjajući se jedino na razum. Nije teško vidjeti kakav će fatalan proces uslijediti. Počnimo sa Sieyèsovim razmišljanjem:

»Budući da postoji samo u prirodnom redu, volji naroda, da bi ostvarila svoj učinak potrebno je samo da se vodi *prirodnim* obilježjima volje. Bilo kako da nešto želi, jednom je narodu dovoljno da to želi; svi oblici njegove volje su dobri i ona je vrhovni zakon.«²¹

Problem koji se ovdje postavlja jest slijedeći: odrediti tko će izraziti volju naroda. Sieyès, povlačeći za sobom revolucionare, predlaže distinkciju (koja će se pokazati uspješnom) između konstituirajuće i konstituirane moći:

²⁰ Hegel, *Die Philosophie des Rechts . . .*, § 140, str. 165.

²¹ Sieyès, *Politischen Schriften*, str. 168.

»Jedna sveta i korisna ideja ostvarena je 1788; podjela vlasti na konstitutivnu i konstituiranu. Bit će to jedno od onih otkrića koja potiču znanost na korak naprijed.«²²

U svojoj *Exposition raisonnée* Sieyès inzistira na kreativnoj spontanosti konstitutivne moći. Ona može sve: nije podložna nikakvom prijašnjem ustavu, kojeg uostalom može potpuno oboriti. Sieyès je teoretičar revolucionarne ideje ustava kojeg proglašava svemoćna skupština, koja po svojoj volji okuplja zajedno sve snage jedne nacije. Na rezultat se nije dugo čekalo. Desio se »ples« ustava, što je bio očiti znak da su ovi bili nemoćni da trajnije organiziraju političku moć. Ono za što su se pokazali sposobnima, bilo je obaranje načela autoriteta monarha i prenošenje tog autoriteta na nemoć jedinog doma kojim su uskoro vladali inženjeri revolucije koje je Hegel mrzio:

»Sva društvena uređenja Francuza imala su tu manu da im je nedostajala jedna glava odnosno jedno subjektivno jedinstvo.«²³

Od godine 1789. Sieyès u svom spisu o kraljevom vetu (*Dire sur le veto royal*) više ne želi da kralj ima ni pravo na veto, ni pravo na apsolutno veto te čak ni pravo na suspenzivno veto jer imati pravo sprečiti nešto ne razlikuje se od imati pravo učiniti nešto. Veto bi bilo pravo tajno kraljevo pismo protiv nacije. U ovome se Sieyès i Konstitutivna skupština nisu složili jer je ova kralju ipak dodijelila pravo na suspenzivno veto, kojeg pak ograničavaju dvije zakonodavne vlasti. To je bilo dovoljno da oslabi egzekutivna vlast, koja se nije više mogla suprotstaviti skupštini. Hegel žestoko optužuje ovo podređivanje egzekutivne vlasti zakonodavnoj:

»Kod Francuza, gdje je kralj imao samo negativnog udjela u vlasti, to jest samo jedno pravo veta na odluke zakonodavnog tijela, vrh države bio je isuviše slab i tenzija neizbježna, tim prije što je zakonodavno tijelo smatralo da ima pravo zadržavati svoje odbačene prijedloge.«²⁴

Poslanik revolucije smatra se izravnim predstavnikom nacije. On je, međutim, izolirani pojedinac, građanin kojeg ništa više ne veže budući da je revolucija isto tako uklonila cehove, cehovsko starješinstvo i majstorsko naukovanje kao što je ukinula plemstvo i kler. Evo, kako misli Hegel, jedne teške greške. Slobodni pojedinac je zasigurno građanin slobodne države, ali slobodni je pojedinac isto tako član građanskog društva. Hegel, koji je veliku pažnju poklanjao važnosti modernog ekonomskog života u nastanku, civilnom društvu i njegovu sistemu potreba, dobro zna da jedno takvo društvo ne može bez socijalno različitih klasa. Nesreća francuske revolucije bila je u činjenici da nije udovoljila tom elementarnom zahtjevu te je, shodno tome, pojedinca apsorbirala u građanina. Na kraju je ostao samo »plemić-građanin«. J. Ritter je odlično rasvijetlio Hegelov stav o tom važnom pitanju. Revolucionari su vrlo

²² Sieyès, *Opinions du 2 Thermidor*, in *Les discours de Sieyès*, str. 20.

²³ Hegel, *Die Philosophie des Rechts . . .*, § 133 Rem., str. 187.

²⁴ Hegel, *ibid.*, § 133 Rem., str. 187.

loše poznavali ekonomske i socijalne zahtjeve rastućeg industrijskog društva. Nisu razumjeli potrebe svog vremena i, zaokupljeni svojim političkim haran-gama, igrali su se Bruta i Katona. Njihova želja za oslobađanjem odaje više libertinski ideal nego ideju slobode. Njihova teorija društvenog ugovora koji novu državu hoće utemeljiti na volji svakog pojedinca i koja se smatra jedi-nom teorijom koja svakome može priznati potpunu slobodu, bila je posve ne-moćna da stvori zajedničku dobrobit. Država je tako samo skupina pojedina-naca kojima će na kraju vladati vođe i politički avanturisti. Takvim se ukazu-je razdoblje terora, promatranje kojega nam još preostaje.

III. Razdoblje terora

Revolucija koja je za mnoge historičare dobro započela, za vrijeme Montag-neove diktature iznevjerila je svoja načela. Kakvo je o tome bilo Hegelovo mišljenje? Neki, poput A. Kojèvea, drže Hegela naklonjenim tom razdoblju revolucije. Za njega je teror imao nešto odgojno i upravo s njim prestaje rop-stvo. U dijalektičkom odnosu gospodara i roba Hegel je pokazao da je rob postao onaj koji je, zadrhtavši pred smrću, odabrao život i to po cijenu gu-bitka slobode. Kojève piše:

»S Velikim terorom čovjek postaje svjestan onoga što zapravo jest: ništa-vilo. Tek nakon tog iskustva čovjek postaje zaista 'razuman' i želi realizi-rati jedno društvo (državu) gdje će sloboda zaista biti moguća. Sve do tog trenutka (do terora), čovjek (još uvijek rob) još uvijek dijeli dušu od tijela, još uvijek je kršćanin. Ali s terorom on dolazi do spoznaje da htjeti reali-zirati apstraktnu slobodu ('apsolutnu') znači željeti svoju smrt.«²⁵

Apsolutna sloboda, dakle teror, postaje tako najviši trenutak kulture. U tom trenutku čovjek otkriva svoje ništavilo jer upravo za vrijeme terora smrt je postala beznačajna (der bedeutungslose Tod). Veličina revolucije bila bi tako proporcionalna broju kolica koja voze na giljotinu!

Ovakav se način čitanja, koji je i inače Kojevljevoj maniri da arbitrarno »lijepi« svoju egzistencijalnu problematiku »opredjeljenja — za — smrt« na hegelijanski tekst oslanja na jednom obrnutom smislu koji i, kad je nadaren, nije ništa više no čisti besmisao. Pogrešno je uvjeravati da je za Hegela raz-doblje terora veliki trenutak kulture tobože zato jer je smrt izgubila svu vri-jednost. Upravo zato što je uvidio da je razdoblje terora prouzročilo »ledene i beznačajne smrti, proste poput rezanja glavičice kupusa ili gutanja vode« Hegel se s gađenjem okreće od terora.

Da li to, naprotiv, znači da treba dijeliti mišljenje J. Habermasa da Hegel odbija primjenu revolucije te da osuđuje teror zato jer su robespjeristi po-segnuli za silom. Habermas tvrdi da je Hegel »protiv terorističkog provođenja buržoaske revolucije, ali nikad protiv njenog ideala«. Prema mišljenju tog autora, Hegel luči apstraktno pravo kojeg opravdava od njegove realizacije koju osuđuje te razlikuje poredak do kojeg je dovela revolucija od revolucije

²⁵ A. Kojève, *Introduction à la lecture de Hegel*, str. 143—144.

same. Mogli bismo reći da je Kojčevljevo mišljenje isuviše sklonu, a Habermasovo pak isuviše nesklono teroru. Da bismo dobili točnu ideju onoga što Hegel misli o teroru, potrebno je pogledati ne samo tekst iz *Fenomenologije duha* već i tekst iz *Predavanja o filozofiji svjetske povijesti* te još neke koji se nalaze u korespondenciji ili u predavanjima iz Jene ili Nürnberga. Primitivitet ćemo kako Hegel ne osuđuje revoluciju zato što je za vrijeme terora posegla za silom niti zato što je koristila silu za ciljeve koji su se ubrzo pokazali neopravdanima. Hegel osuđuje perverziju svrhe.

Suštinski uzrok teroru jednak je uzroku revolucije: kultu slobode gdje se svaki građanin osjeća slobodnim, lišenim bilo kakve prisile.

Svaki pojedinac, utoliko ukoliko on jest izolirani pojedinac, misli da mu je dopušteno misliti i činiti bilo što. Svijet mora popustiti pred njegovom voljom. Svatko želi svoju vlastitu izvjesnost (Gewisheit) izdići na nivo istine (Wahrheit). Svaki građanin prisvaja sebi pravo da stvara zakone za čovječanstvo u cjelini; da bismo bili skromniji, kažimo da svatko u sebi vidi tumača nacije. Otuda proizlazi da se svatko suprotstavlja svima ostalima. Mogli bismo pomisliti da ovo Hegelovo viđenje nije ništa drugo doli preslikavanje Hobbesove teorije o »bellum omnium contra omnes«. No, to ipak nije tako jer je autoru *Léviathana* bilo dovoljno izaći iz prirodnog stanja i vratiti se u građansko stanje pa da ubijanja prestanu. Ovdje, kad bi ta rečenica vrijedila za francusku revoluciju, međusobna se ubijanja dešavaju, usudimo li se to tako reći, upravo zato da bi se građansko stanje uspostavilo. Rezultat te nemilosrdne borbe je izmjena diktature pobjedničke stranke i anarhije pojedinaca koji odbijaju da se pokore. Na kraju će se smatrati kažnjivom i sama činjenica da je netko sumnjiv, što je bio nečuveni čin za ljude koji su upravo bili obznanili *Deklaraciju o pravima čovjeka i građanina*. Ovaj nepravlični zakon čiji je obznanjivač bio zakonoznanac Merlin de Douai uspoređivan je s »uvredama veličanstva« najgorih rimskih imperatora. Jedan francuski historičar, skloniji francuskoj revoluciji, Georges Lefebvre, bilježi da su osumnjičeni definirani tako slobodno da su revolucionarni komiteti od tog trenutka svemoćni²⁶. J. Hyppolite će komentirati:

»Upravo zato je ta vlast u svojoj odlučnoj akciji nužno kriva; i obratno, građani su za tu vlast uvijek sumnjivi. Pojedinac je kriv ne zbog svojeg djelovanja već zbog pretpostavljenih namjera, zbog svoje rezerve spram slobode.«²⁷

OVAKO SE MOŽE KRATKO REZIMIRATI Hegelovo izlaganje o teroru u *Fenomenologiji duha*. Možemo li izdvojiti razloge koji su ga naveli da tako okarakterizira ekstremno razdoblje francuske revolucije? U Francuskoj je običaj reći da revolucija proždire svoju djecu. Hegelovo mišljenje o francuskoj revoluciji blisko je ovome, te za njega predlaže zanimljivo objašnjenje. No uzroke mu neće potražiti ni u ekonomskim teškoćama, ni u opoziciji Vandeje ili emigracije, a ni u opasnosti od vanjskog rata. Temeljni razlog leži u onome što

²⁶ G. Lefebvre, *La Révolution française*, 6e éd., str. 368.

²⁷ J. Hyppolite, *Genèse et structure de la Phénoménologie de l'Esprit*, t. II, str. 136, note 206.

on naziva »apstrakcijom revolucionarnog principa«, to jest u činjenici da je francuska revolucija slobodu shvaćala kao apsolutnu slobodu. Tako je po nekim svojim aspektima teror samo jedna od faza francuske revolucije, trenutak kada potreba da se obori jedan truli poredak zahtijeva primjenu sile pa čak i nasilja. Hegelu se često predbacuje da nije, poput velikih političara srednjeg vijeka i renesanse, prihvatio teoriju tiraniciida. E. Fleischmann tako nedavno podsjeća da je Hegel protiv otpora opresiji²⁸. Takav stav potpuno je bez osnova. Hegel se zasigurno više ne zanima za problem ubojstva tiranina, no to je jednostavno zato što je vjeran svom vremenu. No moderna vremena postavljaju problem posve drugačijeg političkog značaja. Eliminacija tiranina imala je za jedini cilj uklanjanje silnika, ostavljajući pritom opću strukturu na istom mjestu. Naša epoha postavlja pitanje revolucije, to jest pitanje radikalnog preobražaja političkog sistema. Hegel, međutim, upravo priznaje legitimnost revolucije onog trenutka kada odgovorni na vlasti nisu u stanju ispravno prepoznati zahtjeve vremena.

Hegel nije toliki neprijatelj sile da je ne bi mogao opravdati u dva precizna slučaja: u ratu koji je obračun sporenih država i u revoluciji koja ima zadatak dati novi politički oblik državi. Nije nam poznato da je Hegel to i tiskao, no 1805, u Jeni svojim studentima eksplicitno diktira slijedeće:

»Veliki čovjek posjeduje tu opću volju na svojoj strani i pojedinci mu se moraju pokoriti čak i ako to ne žele. Takva je superiornost velikog čovjeka: znati izraziti apstraktnu volju. Svi se okuljaju pod njegovom zastavom: on je njihov bog. Tako je i Tezej osnovao atensku državu, tako je u francuskoj revoluciji jedna strašna moć sačuvala državu i uopće sve. Ta moć nije despotizam, već tiranija — čista i strašna dominacija, no ona je nužna i pravedna ukoliko stvara ili čuva državu i ukoliko je ona taj pojedinac.»²⁹

Robespierre je bio savršeno svjestan da radi za državu kada je u svom govoru od 25. prosinca 1793. rekao:

»Cilj ustavne vlade je da očuva republiku, cilj revolucionarne vlade je da je uspostavi.«

Hegel bi bez sumnje odobrio Sain-Justeovu izjavu:

»Svakoj je revoluciji potreban jedan diktator da bi silom spasio državu.«

Precizirajmo, međutim, da prema Hegelovu mišljenju nasilje koje vrši tiranin nije identično nasilju despota ili diktatora čijoj su se palici pokorili pojedinci, jer tiranin, kakvim ga vidi Hegel, vlada tako što omogućuje trijumf moći zakona. Tiranin, dakle, ne smije vjerovati da njegova tiranija nalazi svrhu i opravdanje u sebi samoj. Tako je, naprotiv, mislio Robespierre te je postupao zločinački:

²⁸ H. Fleischmann, *Hegel et la Restauration en France*, in H. C. Lucas, O. Pöggeler: *Hegels Rechtsphilosophie*, str. 72.

²⁹ Hegel, *Philosophie de l'Esprit (1805)*, str. française, str. 89—90.

»Kada bi tiranin bio mudar, i sam bi se odrekao svoje tiranije čim ona postane suvišna. Ali njegovo božanstvo je samo božanstvo životinje, slijepa nužnost koja pravedno zaslužuje da je se mrzi kao i zlo. Robespierre je tako postupio. Njegova snaga ga je napustila zato jer ga je nužnost napustila te su ga mučki ubili.«³⁰

Uoči Božića 1794, Hegel piše Schellingu:

»Sigurno znate da je Carrier giljotiniran ... Ovo je neizmjerljivo važan proces koji je otkrio svu sramotu robespjerista.«

U čemu se sastojala ta »sramota«? Gdje joj treba tražiti uzrok? Hegelov odgovor iznenađuje, no ne manjka mu ni pikantnoga ni umjesnoga: u vrlini. Robespierre je nepotkupljiv i krepostan u onoj mjeri u kojoj drugi to nisu. Svojstvenom mu dijalektikom Hegel pokazuje kako vrlina rađa sumnju, a onaj na koga se sumnja već je osuđen. Nešto slično opisat će Nietzsche svojom izrekom: »Ja sam dobar, dakle, ti si zao«. Vrlina i sumnja dva su pola manihejskog viđenja robespjerista. Reći ćete da se radi o još jednoj spretnoj Hegelovoj konstrukciji. Ne! Ovo objašnjenje slaže se s onim što kaže Robespierre: dovoljno je podsjetiti se žestoke harange protiv žirondinaca:

»Ne razlikujte ljude po njihovu bogatstvu i položaju, već po njihovu karakteru. Postoje samo dvije grupe: u jednoj su pokvareni, u drugoj kreposti ljudi.«

Treba reći da ljudi koji su se smatrali kreposnima nisu nimalo imponirali Hegelu, o čemu svjedoči tekst upućen studentima u Heidelbergu 1817:

»Evo što se zbivalo u Francuskoj gdje su glumci, advokati i bijesni kapucineri postajali članovi parlamenta ... Sada su se ti hajkači sa sajmišta i kapucineri dočepali kormila i povelili revoluciju kroz lude avantur.«³¹

Ako promotrimo zajedno sve Hegelove napise o teroru i robespjeristima primijetiti ćemo da Hegel dopušta nasilje da bi se uspostavio novi politički red. Zato donekle i odobrava tiransko iskazivanje vlasti. Ipak, osuđuje sve one revolucionare koji su se za razdoblja terora ponašali ne kao tirani već kao istinski despoti.

Ovaj ekspozit ostao bi manjkav ako bismo propustili spomenuti jednu ideju koju Hegel izlaže na kraju svojih *Predavanja iz filozofije svjetske povijesti* i koja se također nalazi u *Enciklopediji*. Hegel se pita zašto je revolucija izbila u Francuskoj a ne u Njemačkoj. Njegov odgovor zbunit će historičare: to je stoga što su Njemci protestantske, a Francuzi katoličke vjere. Poznato je da za Hegela katolička vjera povlači za sobom vjersko ropstvo i ne dopušta razvoj bilo kakve političke slobode. Ovdje, međutim, ne možemo izložiti Hegelovu argumentaciju: radi se o sukobu dogmatske rigidnosti koju je rimski pontifikat nametnuo svojim vjernicima i protestantske slobode ispovijedanja. Ci-

³⁰ *Ib.*, str. 91.

³¹ Hegel, *Die Philosophie des Rechts*, § 150, str. 179.

tirat ću ovdje jedan odlomak kojeg je B. Bourgeois nedavno posvetio ovome problemu. On ističe:

»... kontradikcija, koja je spriječavala stvaranje solidne i racionalne države, između potrebe za konkretnom političkom organizacijom i apstraktnom potrebom za liberalnim individualističkim principom. Ta kontradikcija, zbog koje je propala francuska revolucija, otkriva zapravo kontradikciju između *političkog* primata subjektivne slobode sazdanom na načelu izrađenog ustava i *religioznog* primata, svojstvenog katolicizmu, konkretne dogme objektivno nametnute od strane vanjskog autoriteta crkve.«³²

Enciklopedija kaže da je izvesti revoluciju bez reformi čista ludost. Da li je Robespierre bio toga svjestan, on koji je katoličku vjeru htio zamijeniti kultom Etre suprême? Moguće. Ali ono što je izvjesno jest da je posezanje za historijski utemeljenim kategorijama kakav je bio bog s metafizičkim atributima moglo završiti samo porazno. Otuda i Hegelovo zajedljivo mišljenje:

»Onostranost ove njezine zbiljnosti lebdi nad lešom iščezle samostalnosti realnoga i vjerovanoga bitka samo kao isparivanje bljutava plina, prznoga être suprem.«³³

Vjersko objašnjenje koje Hegel daje neuspjehu francuske revolucije nisu podržavali historičari. Pa ipak ti isti historičari, ako imalo važnosti pridaju činjenici da je vjeroispovjest Francuza katolicizam, rado će priznati da je jedan od glavnih uzroka neuspjeha francuske revolucije bila povreda vjerskih osjećaja Francuza koji su bez sumnje bili mnogo manje dekristijanizirani nego što su to revolucionari mislili.

Zaključak

Je li opravdano donositi globalni sud? Može li se, važući za i protiv, odgovoriti na pitanje je li Hegel, na kraju, skloniji ili neskloniji francuskoj revoluciji? Sigurno je da na to možemo odgovoriti umjesto njega, ali on sam to nije posve jasno učinio.

Čini mi se nedopustivim dijeliti mišljenje M. Rossija koji kaže da »del punto di vista sociale la rivoluzione non e servita a niente« i da »il giudizio di Hegel sul piu grande avvenimento del suo tempo è e resta un giudizio definitivamente negativo.«³⁴

Također ne mislimo da treba reći kako je Hegelov stav antirevolucionaran jer bi to značilo da Hegel osuđuje svaku revoluciju bez iznimke. Nadamo se da smo pokazali da taj uvjereni, odlučni reformist ne oklijeva da, pod odre-

³² B. Bourgeois, *Hegel et la déraison dans l'histoire*, in H. C. Lucas G Planty-Bonjour, *Logik und Geschichte in Hegels System*, str. 79.

³³ Hegel, *Phénoménologie de l'Esprit*, tr. fr., t. II, str. 133.

³⁴ M. Rossi, *Hegel e lo Stato*, t. I, str. 420.

denim uvjetima, opravda primjenu sile koja je svojstvena svakom revolucionarnom pokretu. Napokon, nastojali smo strogo ne razlikovati dvije faze revolucije, razdoblje do terora, te zatim sam teror, kao što je to uobičajeno. Pokušali smo pokazati kako se Hegel ne slaže u potpunosti s načelom slobode što ga je proklamirala francuska revolucija do razdoblja terora, te da ne osuđuje teror zato što je pribjegao nasilju. Hegel je daleko manje rezerviran prema teroru nego što se to općenito smatra. S druge strane, rezerviraniji je prema prvom razdoblju revolucije nego što se općenito misli. On je pristaša francuske revolucije zato jer je ona nastojala da dignitet građanina pretoči u konkretan politički realitet, a okreće leđa revoluciji zato što nije mogla udovoljiti ispravnim zahtjevima buržuja, odnosno čovjeka — građanskog društva.

Prevela s francuskog:
Marijana Nikolić

G. Planty-Bonjour

HEGEL ON THE FRENCH REVOLUTION

Summary

The author studies Hegel's attitude towards the causes and the results of the French Revolution. Hegel speaks of two kinds of causes: those of an intellectual nature (philosophy) and those which are economic and legal (social inequality). Hegel's attitude towards the French Revolution is not unambiguous. He does not fully agree with the principle of freedom (from the first stage of the revolution) and he allows revolutionary terror to be a means for the establishment of a new political order.